

Monika Wójcik-Żołądek*

Współczesne procesy migracyjne: definicje, tendencje, teorie

Contemporary migrations: definitions, trends, theories: The aim of the article is to provide a general overview of main issues related to contemporary migration processes. In the first section, the author introduces definitions and discusses methodological challenges related to migration studies. Next, the brief history of migration and modern migration trends are presented. Although the phenomenon of migration has been a constant in human history, academics identify some patterns which have been characterizing migration only since 1945, including its globalization, acceleration, differentiation and politicization. The last section covers three generations of migration theory, namely 'push-pull' theories, the centre-periphery model and the theory of transnational social spaces.

Słowa kluczowe: *migracje, migracje międzynarodowe, mobilność terytorialna, teorie migracyjne, typologia migracji, studia migracyjne*

Keywords: *migration, international migration, territorial mobility, theories of migration, typology of migration, migration research*

* Doktorantka w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego;
e-mail: m.wojcik-zoladek@is.uw.edu.pl.

Wstęp

Chociaż minione stulecie Stephen Castles i Mark J. Miller nazwali „wiekiem migracji”¹, to mobilność terytorialna stanowi odwieczny element historii ludzkości. Od zarania dziejów ludność przemieszczała się: *w reakcji na wzrost demograficzny, zmiany klimatyczne, czy ekspansję produkcji i handlu*². Migracje zmieniały wielokrotnie swój charakter i natężenie. Tak było

¹ S. Castels, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

² *Ibidem*, s. 107.

od czasów tzw. wielkiej wędrówki ludów (IV–VII wiek n.e.) łączącej się z procesami etnogenezy, czyli tworzenia się plemion, które dały początek europejskim narodom³.

Intensyfikacja procesów migracyjnych, którą odnotowano w XX wieku, wiązała się z bezprecedensowym rozwojem infrastruktury, środków transportu i mediów oraz koniunkturą gospodarczą. Była także wynikiem działalności dwóch reżimów totalitarnych i dwóch wojen światowych, którym towarzyszyły masowe ucieczki, ewakuacje przed frontem, wysiedlenia i deportacje o niespotykanej wcześniej skali. W drugiej połowie XX wieku skala migracji nie słabnie, a wręcz się nasila. Badacze wskazują na nowe uwarunkowania międzynarodowej ruchliwości, m.in. dekolonizację, powojenny *boom* gospodarczy i rosnące zapotrzebowanie na tanią siłę roboczą, a także gwałtowny wzrost migracji czasowych bądź cyrkulacyjnych. Kwestie związane z migracjami stały się przedmiotem aktywnej polityki państw. Globalizacja, konflikty zbrojne, prześladowania na tle politycznym i religijnym, nierównomierny rozwój państw i regionów powodują, że ludzie szukając lepszego życia, zmieniają miejsca pobytu. Coraz częściej migracje mają charakter wielokrotny – migranci przeprowadzają się kilkakrotnie w ciągu swojego życia z jednego państwa do innego.

Chociaż określenie dokładniej liczby migrantów na świecie jest praktycznie niemożliwe⁴, różne organizacje podejmują próby oszacowania skali migracji. Zgodnie z danymi Organizacji Narodów Zjednoczonych w 2013 r. liczba migrantów międzynarodowych, czyli – według przyjętej przez ONZ definicji – osób, które przebywają w kraju niebędącym miejscem ich pochodzenia dłużej niż 12 miesięcy lub posiadających obywatelstwo obcego państwa, wyniosła 232 miliony. Oznacza to wzrost w porównaniu ze 175 mln migrantów w 2000 r. i 154 mln migrantów w roku 1990⁵. Należy pamiętać, że chociaż zjawisko migracji przybiera na sile, to w skali globalnej dotyczy ono niewielkiego odsetka – zgodnie z danymi ONZ w 2013 r. migrowało 3,2% populacji. Z drugiej strony, mimo tego że doświadczenie migracji jest obce większości ludzi, ruchliwość terytorialna bez wątpienia wywołuje różnorakie zmiany także wśród niemigrującej części społeczeństwa.

³ H. Kubiak, K. Slany, *Migracje* [w:] *Encyklopedia socjologii*, Z. Bokszański, A. Kojder (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa 2002, s. 244.

⁴ Przyczyny takiego stanu rzeczy omówione zostaną w dalszej części tekstu.

⁵ United Nations, *The number of international migrants worldwide reaches 232 million*, New York 2013, http://esa.un.org/unmigration/documents/The_number_of_international_migrants.pdf [dostęp 1 września 2014 r.]. Statystyki te nie obejmują migracji nielegalnych i krótkoterminowych, które znacznie zwiększają skalę zjawiska.

Migracje, ze swoją wielością i różnorodnością form, kierunków czy motywów przemieszczania się grup i jednostek oraz zmiennością natężenia, są jednym z najważniejszych zjawisk społecznych i gospodarczych na świecie. Przemieszczanie się ludności pociąga za sobą rozmaite konsekwencje gospodarcze, wpływają zarówno na sytuację polityczną państw wysyłających, jak i przyjmujących. Migracje mogą prowadzić do zakwestionowania dotychczasowych podziałów na swoich i obcych, przeobrażeń tradycyjnych związków jednostki z terytorium, przemian społeczności lokalnych, zmian tożsamości i sposobów interpretacji świata⁶. Z tego powodu są stałym przedmiotem zainteresowania przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych: socjologii, psychologii, politologii, demografii, geografii, ekonomii czy historii.

Wielowymiarowy charakter migracji oraz przyjmowanie różnych perspektyw badawczych sprawiają, że trudno mówić o wyczerpującej i powszechnie przyjmowanej teorii migracji czy koncepcji teoretycznej. Celem niniejszego artykułu jest próba uporządkowania podstawowych pojęć i teorii, przedstawienie trendów we współczesnych migracjach w Europie i na świecie oraz próba rysu historycznego omawianego zjawiska. Należy zastrzec, że z uwagi na ograniczone rozmiary tekstu oraz wielość perspektyw badawczych objaśniających zachowania związane z mobilnością artykuł nie stanowi całościowego i systematycznego ich przeglądu. Skoncentrowano się jedynie na wybranych pozycjach z dorobku studiów migracyjnych. W pierwszej części omówione zostaną kwestie definicyjne, typologia migracji międzynarodowych oraz problemy związane z pomiarem zjawiska. W drugiej części przedstawiony zostanie rys historyczny omawianego fenomenu, co wydaje się konieczne dla wyjaśnienia współczesnych uwarunkowań i mechanizmów mobilności oraz głównych kierunków przepływów ludności. Na koniec pokrótce omówione zostaną trzy generacje teorii migracji wypracowane na gruncie nauk społecznych.

Celem artykułu nie jest wypracowanie nowego spojrzenia na fenomen migracji bądź opisujące go koncepcje teoretyczne. Tekst ma służyć jako teoretyczno-historyczne wprowadzenie do tematyki przedstawionej w pozostałych artykułach znajdujących się w niniejszym tomie „Studiów BAS”.

⁶ Por. S. Ahmed, C. Castaneda, A.M. Fortier, M. Scheller, *Introduction: Uprootings/regroundings. Questions of Home and Migration* [w:] *Uprootings/regroundings. Questions of Home and Migration*, S. Ahmed, C. Castaneda, A.M. Fortier, M. Scheller (red.), Berg Publishers, Oksford–Nowy Jork 2003; A. Appadurai, *Nowoczesność bez granic. Kulturo-we wymiary globalizacji*, Universitas, Kraków 2005.

Migracje – próba zdefiniowania zjawiska

Precyzyjne zdefiniowanie zjawiska migracji nie jest łatwym zadaniem. Wynika to przede wszystkim ze wspomnianego wcześniej wielowymiarowego, skomplikowanego charakteru procesów migracyjnych oraz różnorodności opisujących je perspektyw badawczych i koncepcji teoretycznych. Zaproponowana w 1982 r. przez Garetha L. Lewisa definicja geograficzno-demograficzna, która migrantem określa osobę *przybywającą lub opuszczającą pewne miejsce w inny sposób niż urodzenie lub śmierć*⁷, wydaje się zbyt ogólna. Nie odpowiada na pytania dotyczące ram przestrzennych ani czasowych migracji, nie pozwala także na odróżnienie migracji od innych form mobilności, chociażby turystyki. Inne spojrzenie przedstawiają w *Encyklopedii socjologii* Hieronim Kubiak i Krystyna Slany. Ich zdaniem migracje stanowią: *względnie trwałe zmiany miejsca pobytu jednostek i grup w ramach określonej przestrzeni*⁸. Wątpliwości mogą tu budzić dwie kwestie. Po pierwsze, nieprecyzyjny charakter określenia „względnie trwały”. Po drugie, przyjęcie takiej definicji zdaje się wyłączać z analizy migracje o charakterze czasowym (okresowym). Jak piszą Agata Górny i Paweł Kaczmarczyk, gromadzenie danych statystycznych na poziomie narodowym lub w odniesieniu do określonych jednostek administracyjnych (takie formy najczęściej przyjmują badania demograficzne) możliwe jest w zasadzie wyłącznie, kiedy korzysta się ze sztywnych kryteriów (np. zameldowanie/wymeldowanie z pobytu stałego), o które trudno w przypadku mobilności o charakterze czasowym⁹. W efekcie mamy do czynienia z prymatem analiz dotyczących migracji o charakterze osiedleńczym, które nie wyczerpują wachlarza możliwych zachowań migracyjnych. Takie ujęcie pomija np. popularne wśród polskich migrantów wyjazdy do pracy sezonowej czy migracje cyrkulacyjne, polegające na powtarzalnych wyjazdach niewymagających zmiany stałego miejsca zamieszkania.

Dwie przytoczone powyżej definicje migracji skupiają się na ich przestrzennym charakterze. Należy jednak pamiętać, że migracje pociągają za sobą nie tylko zmianę otoczenia geograficznego, ale także kulturowego, społecznego i ekonomicznego. Na ten aspekt zwraca uwagę Shmuel N. Eisenstadt, pisząc, że migracja to: *fizyczne przejście jednostki lub grupy z jednego społeczeństwa do innego. Przejście to wymaga zwykle porzucenia pewnego otoczenia społecznego*

⁷ G.L. Lewis, *Human Migration. A Geographical Perspective*, Croom Helm, London 1982, s. 7, cyt. [za:] A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, seria: „Prace Migracyjne” nr 49, Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa 2003, s. 5.

⁸ H. Kubiak, K. Slany, *Migracje*, op. cit., s. 244.

⁹ A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy*, op. cit., s. 8.

*i wejścia w inne, o odmiennym charakterze*¹⁰. Wyzwania i problemy adaptacyjne, które stoją przed migrantami wyrwanymi z dotychczasowych wspólnot lokalnych i pojawiającymi się w obcej rzeczywistości społecznej, są – obok przyczyn i przebiegu migracji – ważnym polem badawczym.

Z uwagi na trudności związane z operacjonalizacją nieprecyzyjnych definicji, ważną rolę w analizach procesów migracyjnych odgrywają kwestie typologiczne. Typologie migracji mogą być budowane przy wykorzystaniu różnych kryteriów; różnią się między sobą podejściem do takich kwestii, jak: *zmiana miejsca zamieszkania, zmiana społeczności czy otoczenia społecznego, przemieszczenie z jednej kultury czy subkultury do innej, czas trwania ruchu, dystans, zerwanie lub podtrzymywanie więzów z miejscem pochodzenia*¹¹.

Jednym z najczęściej stosowanych jest podział na migracje wewnętrzne, a więc odbywające się w ramach jednego kraju, np. ze wsi do miasta lub międzyregionalne, oraz zewnętrzne (międzynarodowe), które zakładają przekroczenie granicy państwowej. To rozróżnienie wydaje się dość intuicyjne, jednak trudności przysparzać może w tym wypadku pomiar natężenia procesów migracyjnych. Problemy interpretacyjne rodzi m.in. zmiana statusu państw, z których pochodzą emigranci – uzyskanie lub utrata niepodległości, zmiana granic państwowych, wskutek których ludzie znajdują się na terytorium innego państwa, nie zmieniając miejsca zamieszkania. Porównań międzypaństwowych nie ułatwiają zróżnicowane sposoby rejestrowania odpływu i napływu migrantów, istniejące mimo prób ujednoczenia procedur w tym zakresie. Ponadto niemożliwa do oszacowania jest liczba migrantów o nieuregulowanym statusie prawnym – przedostający się przez granicę nielegalnie, wykonujący pracę bez zezwolenia, niefigurujący w oficjalnych dokumentach czy systemach ewidencji ludności stanowią dla badaczy trudno dostępną kategorię osób.

Innym często stosowanym kryterium jest zakres swobody podejmowania decyzji migracyjnych. Umożliwia ono odróżnienie migracji dobrowolnych od przymusowych. Warto jednak pamiętać, że dobrowolność emigracji bywa względna, a pod silną presją często znajdują się nie tylko uciekinierzy polityczni czy ofiary wojen, ale także osoby migrujące ze względów ekonomicznych. Decyzje migracyjne podejmowane są najczęściej pod wpływem różnych czynników strukturalnych, takich jak bezrobocie, regionalne róż-

¹⁰ S.N. Eisenstadt, *Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants*, „Population Studies” 1953, nr 2, s. 1, cyt. [za:] A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy*, op. cit., s. 5.

¹¹ H.J. Hoffman-Novotny, *Migration. Ein Beitrag zu einer soziologischen Erklärung*, Enke, Stuttgart 1970, cyt. [za:] A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy*, op. cit., s. 7.

nicowanie gospodarcze, przyswojone reguły i normy społeczne. W większości wypadków, mimo różnych czynników skłaniających do opuszczenia określonego terytorium – z wyjątkiem migracji będących wynikiem przymusu bezpośredniego (takich jak wypędzenie, deportacje, ewakuacje) – ostateczna decyzja o wyjeździe, jego terminie i kierunku należy z reguły do emigrantów¹². Kwestionując dychotomiczny podział na migracje przymusowe i dobrowolne, Anthony Richmond postulował, by różne formy mobilności umieszczać w pewnym kontinuum, na którego krańcach znajdowałiby się z jednej strony migranci reaktywni (np. uchodźcy), a z drugiej – proaktywni (np. migranci ekonomiczni)¹³.

Istotnym kryterium jest czas trwania migracji. Pozwala on odróżnić migracje stałe (osiedleńcze) od czasowych. W praktyce pomiar skali migracji wyznacza się na podstawie minimalnej granicy, która dla migracji długookresowych najczęściej wynosi 12 miesięcy w nowym miejscu zamieszkania lub pobytu. Dla migracji krótkotrwałych wyznacza się zwykle granice czasowe od 3 do 12 miesięcy¹⁴. Przyjęcie sztywnych ram czasowych powoduje, że wiele procesów związanych z mobilnością obserwowanych w Polsce (oraz innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej) umyka analizie statystycznej. Migracje zagraniczne niekoniecznie mają charakter permanentny, możliwe są czasowe, często powtarzalne wyjazdy, które nierzadko wiążą się z posiadaniem przez migrujących więcej niż jednego miejsca zamieszkania/pobytu. Dążąc do opisu specyfiki migracji zagranicznych w naszym regionie w okresie transformacji, Marek Okólski zaproponował nową kategorię badawczą – „migracje niepełne”. W założeniu autora opisuje ona: *ruch wędrowników cyrkulujących, pojedynczych członków gospodarstw domowych w poszukiwaniu pracy za granicą (niezależnie od jego wewnętrznego zróżnicowania)*¹⁵. Według tego badacza migracje niepełne charakteryzują się relatywnie krótkimi okresami pobytu za granicą (od kilku tygodni do –

¹² P. Kraszewski, *Typologia migracji* [w:] *Migracje – Europa – Polska*, W. Burszta, J. Serwański (red.), Zakład Badań Narodowościowych PAN, Poznań 2003, s. 13.

¹³ A. Richmond, *Reactive Migration: Sociological Perspectives On Refugee Movements*, „Journal of Refugee Studies” 1993, nr 6(1), s. 10–11.

¹⁴ Takie wartości graniczne przyjmuje w swoich szacunkach m.in. Organizacja Narodów Zjednoczonych i Główny Urząd Statystyczny.

¹⁵ M. Okólski, *Mobilność przestrzenna z perspektywy koncepcji migracji niepełnej* [w:] *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*, E. Jaźwińska, M. Okólski (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2001, s. 56; M. Okólski, *Transformacja mobilności przestrzennej a nowe formy migracji międzynarodowych* [w:] *Dziesięć lat po szoku. Polska gospodarka w latach 1989–1998*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1999.

najczęściej – kilku miesięcy) oraz bardzo często nielegalnym pobytem lub pracą poza granicami kraju¹⁶. Tym, co odróżnia tak zdefiniowaną kategorię migracji niepełnych od ruchliwości czasowej i cyrkulacyjnej, jest przede wszystkim wskazanie na źródła współczesnej mobilności Polaków w powojennej historii społeczno-ekonomicznej Polski. M. Okólski widzi bowiem podobieństwo między wzorami migracji zagranicznych, które obserwować można było w Polsce od połowy lat 80. XX wieku, a czasowymi migracjami ze wsi do miast związanymi z powojenną industrializacją¹⁷.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się także inne sposoby klasyfikowania migracji, uwzględniające podział m.in. na migracje legalne i nielegalne, spontaniczne i planowane (podjęte często po długotrwałych przygotowaniach), indywidualne, rodzinne bądź grupowe. Ze względu na przyczyny migracji dzieli się je najczęściej na migracje o podłożu politycznym, ekonomicznym, religijnym, światopoglądowym. Rozumienie tych kategorii podziału jest intuicyjne i w zasadzie nie wywołuje kontrowersji wśród badaczy.

Należy pamiętać, że przedstawione wyżej typologie migracji zostały skonstruowane dla potrzeb teoretycznych i analitycznych, w praktyce natomiast mamy do czynienia ze „skomplikowanymi ciągami czynników i interakcji”¹⁸ wpływających na decyzje migracyjne, z dynamicznym przebiegiem procesów migracyjnych oraz różnorodnymi konsekwencjami na poziomie jednostkowym, lokalnym i narodowym. Migracje przynoszą zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki o charakterze demograficznym, ekonomicznym, społecznym i kulturowym.

Do konsekwencji demograficznych w państwie wysyłającym zalicza się m.in. odpływ ludności w wieku produkcyjnym, starzenie się społeczeństw, wyjazdy osób wykształconych, w tym wysokiej klasy specjalistów (drenaż mózgów). W państwach przyjmujących w tym samym czasie odnotowuje

¹⁶ Zdaniem Pawła Kaczmarczyka i Joanny Tyrowicz zmiany, które pociągnęło za sobą wejście Polski do UE i otwarcie unijnego rynku pracy, nie miały większego wpływu na wzory zachowań migracyjnych w regionach, z których od dziesięcioleci ludzie masowo emigrowali za granicę w celach zarobkowych; zob. P. Kaczmarczyk, J. Tyrowicz, *Migracje niepełne*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, biuletyn nr 2, Warszawa 2007.

¹⁷ Napływ robotników ze wsi do miast przybierał różne formy: codziennych dojazdów do pracy, zamieszkiwanie w ciągu tygodnia w mieście (np. w hotelach robotniczych), sezonowych form zatrudnienia i zamieszkania lub dojazdów. Oprócz upowszechnienia czasowych bądź cyrkulacyjnych migracji, socjalistyczna industrializacja i niedourbanizacja przyczyniły się do zatrzymania na terenach wiejskich ludności, która była tam w sensie ekonomicznym zbędna.

¹⁸ S. Castels, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, op. cit., s. 40.

się napływ wysoko wykwalifikowanych kadr oraz ludności w wieku najbardziej efektywnym dla rozwoju gospodarczego i demograficznego. Popyt na cudzoziemców na rynkach pracy wysoko rozwiniętych państw dotyczy zatem dwóch kategorii migrantów – specjalistów oraz pracowników nisko wykwalifikowanych, którzy mimo wykonywania nisko płatnych prac często osiągają dochody znacznie wyższe niż w kraju pochodzenia.

Przepływy osób aktywnych zawodowo mają istotne znaczenie dla rozwoju gospodarczego zarówno w państwie wysyłającym, jak i przyjmującym migrantów. W wymiarze ekonomicznym migracje przyczyniają się do zmniejszenia stopy bezrobocia, zwolnienia miejsc pracy w państwach wysyłających. Dzięki transferom pieniędzy dokonywanym przez emigrantów podnosi się dochód rozporządzalny gospodarstw domowych pozostających w kraju. Rozłąka migracyjna niesie jednak ze sobą ryzyko dezintegracji rodzin. O ile pieniądze przesyłane przez migrantów poprawiają sytuację poszczególnych gospodarstw domowych i mogą sprzyjać rozwojowi gospodarczemu w kraju pochodzenia, o tyle odpływ kadr często przyczynia się do spowolnienia gospodarki. Migracje osób o niskich kwalifikacjach powodują, że w państwach przyjmujących obserwować można m.in. napływ taniej siły roboczej oraz związany z nim wzrost produkcji i konsumpcji. Jednocześnie odnotowuje się wzrost kosztów socjalnych oraz odpływ pieniądza spowodowany wspomnianymi wcześniej transferami prywatnymi. Zarówno w państwach wysyłających, jak i przyjmujących dochodzi do wzrostu nierówności ekonomicznych – z jednej strony mamy do czynienia z bogaceniem się rodzin emigrantów w kraju, z drugiej strony imigranci, wykonując zazwyczaj gorsze prace, otrzymują niższe zarobki niż przedstawiciele społeczeństwa przyjmującego.

Wśród następstw mobilności zagranicznej wymienia się także przenikanie nowych wartości, idei, wzorów zachowań. Na poziomie jednostkowym wskazuje się na poznawanie przez migrantów nowych kultur i języków, ale także doświadczanie zmian osobowościowych, które niekiedy skutkować mogą trudnościami z reintegracją po powrocie do kraju. Najczęściej ze względu na kapitał kulturowy (nowe umiejętności i doświadczenia), społeczny (kontakty nawiązane na obczyźnie) oraz pieniężny (oszczędności, które mogą zostać zainwestowane w kraju pochodzenia) – migracje powrotne postrzegane są jednak jako korzystne dla kraju emigracji. Z tego powodu zajmują one istotne miejsce w polskiej polityce migracyjnej¹⁹.

¹⁹ Migracje powrotne stały się przedmiotem aktywniejszego działania państwa od 2008 r. Przyczyną powrotów był w głównej mierze kryzys gospodarczy, którego skutki zaczęto odczuwać w państwach docelowych migracji poakcesyjnej Polaków, przede wszystkim w Wielkiej Brytanii i Irlandii, ale także w Niemczech i USA.

Do konsekwencji migracji zagranicznych w państwach przyjmujących migrantów zalicza się pogłębienie zróżnicowania narodowościowego, pojawienie się problemów związanych z adaptacją i integracją migrantów oraz konflikty społeczne między miejscowymi a przybyszami²⁰.

Próba zrozumienia i opisanie procesu migracyjnego wymaga nie tylko poczynienia rozstrzygnięć definicyjnych, ale także wyboru i zastosowania odpowiednich metod i technik badawczych. Badania nad migracjami od początku opierały się na danych ilościowych. Powszechnie wykorzystywane są statystyki państwowe (spisy powszechne, rejestry wymeldowań i zameldowań w odpowiednich jednostkach administracyjnych) oraz sondaże. Ważne miejsce zajmują również badania jakościowe, m.in. wywiady pogłębione i obserwacje uczestniczące, które umożliwiają wniknięcie w biografie, postawy i motywacje badanych.

Przyglądając się wynikom badań ilościowych dotyczących migracji, należy pamiętać o problemach związanych z porównywaniem danych gromadzonych w różnych państwach. Niektóre gromadzą statystyki dotyczące przepływu ludności (liczby imigrantów i emigrantów w danym okresie), inne z kolei stanu liczebnego migrantów w określonym dniu²¹. Problem stanowi także wymienne stosowanie w badaniach pojęć „kraj pochodzenia”, „narodowość” oraz „obywatelstwo”²².

Ze względu na charakter zjawiska migracji wskazanie jednej, odpowiedniej w każdym przypadku definicji jest w zasadzie niemożliwe. Część z nich jest zbyt szeroka, a inne eliminują pewne kategorie zjawisk, które mogą okazać się istotne dla badaczy. Ostatecznie to od badacza zależy, czy wykorzystana jest zalecana np. przez właściwe organizacje międzynarodowe, czy zaproponuje własną definicję, często lepiej przystającą do analizowanego problemu²³.

Procesy migracyjne w Europie – rys historyczny

Chociaż migracje międzynarodowe w postaci jaką znamy, są zjawiskiem relatywnie nowym i nierozzerwalnie połączonym z nowoczesną koncepcją

²⁰ Por. K. Slany, *Między przymusem a wyborem. Kontynentalne i zamorskie emigracje z krajów Europy Środkowo-Wschodniej 1939–1989*, Kraków 1995, s. 31–33; W.S. Staszewski, *Przyczyny i skutki współczesnych migracji międzynarodowych*, „Cogitatus” 2007, nr 47, s. 126–127.

²¹ S. Castels, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, op. cit., s. 15.

²² A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy*, op. cit., s. 8.

²³ E. Jaźwińska, *Metody ilościowe w badaniach nad migracjami międzynarodowymi*, seria „Prace Migracyjne” nr 36, Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa 2000.

państwa narodowego, którego racja bytu w dużej mierze opiera się na systemie kontroli granic i obywateli²⁴, to istotny wpływ na współczesne ruchy migracyjne miały ich historyczne pierwowzory. Z tego powodu w kolejnej części artykułu zarysowane zostaną społeczno-historyczne uwarunkowania ruchliwości przestrzennej w Europie²⁵.

Początki historii nowożytnych migracji międzynarodowych związane są z wielkimi odkryciami geograficznymi i europejską ekspansją kolonialną²⁶. Z Europy, która: *nie była w stanie pomieścić i wyżywić wszystkich swoich mieszkańców, zachęteni między innymi wizją posiadania ziemi, możliwością odnalezienia złota i nowych zasobów naturalnych, które na terenie Europy uległy wyczerpaniu, ludność masowo emigrowała na dopiero co skolonizowane tereny obu Ameryk, Afryki oraz Azji*²⁷. Migracje te miały różnorodne konsekwencje. Z jednej strony odegrały istotną rolę w kształtowaniu się nowych tożsamości narodowych, z drugiej zaś miały destrukcyjny wpływ na rdzenne społeczności na kolonizowanych terenach. W tym okresie masową skalę przybrał także handel niewolnikami, który S. Castels i M.J. Miller uznają za pierwowzór nowoczesnych migracji zarobkowych (w drugiej połowie XIX wieku niewolnicy na plantacjach zastąpieni zostali przez robotników kontraktowych)²⁸.

Rewolucja przemysłowa i industrializacja, która dokonała się w Europie Zachodniej, nie byłaby możliwa, gdyby nie inwestowanie zysków z kolonii. W Wielkiej Brytanii napędzany w ten sposób rozwój wielkich fabryk oraz rewolucja agrarna przyczyniły się do pozbawienia wywłaszczonych rolników i rzemieślników dotychczasowych form zarobkowania, co z kolei wywołało masową emigrację do Stanów Zjednoczonych. Dariusz Stola podaje, że aż 66% migrantów przemierzających ocean w latach 1800–1860 pochodziło z Wielkiej Brytanii. Kolejne dekady to masowe migracje z terenów, które uprzemysłowienie objęło później – z Irlandii, Hiszpanii, Włoch i Europy Wschodniej. Szacuje się, że w szczytowych latach migracji tzw. drugiej fali, przypadającej na lata 1861–1920, do Stanów przybyło 30 mln osób²⁹.

²⁴ M. Buchowski, I. Kołbon, *Współcześni wędrowcy: od cudzoziemca do obywatela*, „Czas Kultury” 2008, nr 4, s. 14.

²⁵ Szerzej na ten temat zob. A. Walaszek, *Migracje Europejczyków 1650–1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.

²⁶ H. Kubat, K. Slany, *Migracje*, op. cit., s. 244.

²⁷ B. Janik, *Wokół pojęcia „imigrant”, czyli o innych XXI wieku* [w:] *Nowa krytyka* (wersja on-line), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011, <http://www.nowakrytyka.pl/spip.php?article582> [dostęp 7 września 2014 r.].

²⁸ S. Castels, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, op. cit., s. 109.

²⁹ *Ibidem*, s. 113.

W sumie do Ameryki Północnej i Południowej, Afryki, Australii i Nowej Zelandii od 1840 r. do wybuchu I wojny światowej napłynęło ok. 50 mln ludzi³⁰. Warto także wspomnieć o emigracji do francuskich kolonii w Afryce Północnej oraz na Syberię, gdzie trafiali nie tylko zesłańcy, ale także setki tysięcy dobrowolnych migrantów, w tym również Polacy³¹.

Zanim doszło do masowych migracji za ocean, przemieszczenia ludności na ogromną skalę można było obserwować wewnątrz Europy. Istotną rolę w tym kontekście odegrały m.in. celowe działania Fryderyka II (w ich wyniku w Prusach osiedliło się ok. 250 tys. imigrantów), Marii Teresy (50 tys. osadników przybyło do wschodnich prowincji imperium Habsburgów) i jej syna Józefa II (38 tys. imigrantów), Piotra Wielkiego i Katarzyny II (ponad 75 tys. osób, głównie Niemców, osiedliło się w Rosji)³².

Kolejny ważny etap w historii europejskich migracji międzynarodowych wyznaczają dwie wojny światowe, które wywołały fale migracji przymusowych o niespotykanej wcześniej skali. Miliony ludzi uciekały przed frontem, były ewakuowane, deportowane i wysiedlane. Według szacunków w latach 1939–1945 różne formy przymusowych migracji objęły od 50 do 60 mln osób³³. Niedobrowolne przemieszczenia ludności nie wygasły wraz z zakończeniem II wojny światowej. Zgodnie z danymi International Refugee Organisation i Intergovernmental Committee for European Migration³⁴, w latach 1945–1955 ponad 45 mln osób zostało zmuszonych do zamieszkania w innych krajach³⁵ z powodu wyznaczenia nowych granic państwowych na kontynencie i związanych z nimi masowych przesiedleń.

*Koniec wielkich powojennych przesiedleń zbiegł się z początkiem zimnej wojny i podziałem Europy na zdominowany przez Sowietów Wschód i euroatlantyczny Zachód*³⁶, a wzory migracji na dziesięciolecia zróżnicowała żelazna kurtyna. W książce *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989* D. Stola wskazuje, że zjawisko migracji w PRL miało dynamiczny charakter. O ile do połowy lat 50. XX wieku migracje zagraniczne zostały ograniczone do minimum i pozostawały pod kontrolą organów bezpieczeństwa, o tyle

³⁰ D. Stola, *Wielkie migracje w Europie XX wieku* [w:] *Cywilizacja europejska. Eseje i szkice z dziejów cywilizacji i dyplomacji*, M. Koźmiński (red.), Instytut Historii PAN, Warszawa 2010, s. 356.

³¹ *Ibidem*. Przykładem osady założonej przez polskich emigrantów na początku XX wieku jest leżąca ok. 100 km od Irkucka wieś Wierszyna.

³² H. Kubat, K. Slany, *Migracje*, op. cit., s. 244.

³³ D. Stola, *Wielkie migracje w Europie*, op. cit., s. 368.

³⁴ Od 1987 r. organizacja ta nosi nazwę International Organization for Migration.

³⁵ H. Kubat, K. Slany, *Migracje*, op. cit., s. 244.

³⁶ D. Stola, *Wielkie migracje w Europie*, op. cit., s. 364.

w późniejszych latach polityka paszportowa została nieco poluzowana³⁷. Migracje zagraniczne wciąż były kontrolowane i znacznie ograniczone, obowiązywała jednak względna swoboda przemieszczania się w ramach bloku wschodniego.

Z kolei w Europie Zachodniej w latach 50. XX wieku odnowione zostały wcześniejsze szlaki migracyjne do Ameryki Północnej i Południowej. Za oceanem osiedlali się przede wszystkim mieszkańcy z południa kontynentu: Włosi, Portugalczycy, Hiszpanie, Grecy. Wzrost gospodarczy, który trwał na Zachodzie do początku lat 70., wkrótce zahamował transatlantyckie strumienie migracyjne. Gospodarcza *prosperity* w połączeniu z powojennymi niedoborami siły roboczej oraz barierą, jaką dla migracji stanowiła żelazna kurtyna, przyczyniły się do tego, że szybko rozwijająca się Europa Północno-Zachodnia stała się głównym kierunkiem imigracji dla mieszkańców Jugosławii, Turków i osób z Afryki Północnej³⁸. Niewykwalfikowanych robotników postrzegano jako tanią siłę, która w sytuacji spowolnienia gospodarczego wróci do kraju pochodzenia. Na szczególną uwagę w tym kontekście zasługują Niemcy, bowiem tamtejszy system uznaje się za najbardziej rozwiniętą (i jednocześnie pełną sprzeczności) formę rekrutacji pracowników tymczasowych³⁹. Kluczowe dla jego funkcjonowania było prawne różnicowanie statutu obywatela i cudzoziemca, które decydowało o przyznawaniu praw politycznych i socjalnych. Chcąc uniknąć migracji związanych z łączeniem rodzin gasterbeiterów, do Republiki Federalnej Niemiec werbowano głównie osoby niezonałe i niezamężne. Procesu łączenia nie udało się jednak uniknąć, a migracja, która w założeniu miała mieć charakter tymczasowy, przeradzała się stopniowo w przedłużony pobyt, a następnie osiedlanie się całych rodzin i tworzenie imigranckich wspólnot.

Obok szybkiego wzrostu gospodarczego, do wzrostu skali imigracji do Europy przyczynił się zmierzch kolonializmu. Dotyczy to przede wszystkim Wielkiej Brytanii, Holandii i Francji, dokąd przyjeżdżali imigranci m.in. z Karaibów, Indii, Pakistanu, Bangladeszu, Indonezji oraz państw Maghrebu. W przypadku tych migracji w państwach przyjmujących zdawano sobie sprawę, że imigranci przybywają na stałe.

Wzory migracji w Europie zmieniła wywołana kryzysem paliwowym z 1973 r. stagnacja gospodarcza. Przede wszystkim ograniczona zosta-

³⁷ D. Stola wskazuje na skokowy zwrot wyjazdów zagranicznych z PRL po otwarciu granicy z NRD w 1972 r. i łatwiejsze podróże na Zachód w II połowie lat 70. Stan wojenny wstrzymał ten proces, jednak od połowy lat 80. znów ruszyła fala wyjazdów Polaków na Zachód; zob. *idem, Kraj bez wyjścia*, IPN, Warszawa 2010.

³⁸ D. Stola, *Wielkie migracje w Europie*, *op. cit.*, s. 366.

³⁹ S. Castels, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, *op. cit.*, s. 131.

ła zorganizowana rekrutacja pracowników fizycznych. Wielu imigrantów stało się ofiarami wykluczenia społeczno-ekonomicznego, dyskryminacji i rasizmu. Zmiana struktury gospodarki i rynku pracy, która dokonała się w latach 70. (m.in. likwidacja części miejsc pracy wynikająca z robotyzacji i przenoszenia niektórych gałęzi przemysłu poza Europę), przyczyniła się do wysokiej stopy bezrobocia wśród migrantów. Ponieważ były to z reguły osoby gorzej wykształcone od obywateli państw, w których przebywali, napotkały zdecydowanie większe trudności w adaptacji do nowej sytuacji gospodarczej. Niedostosowanie do rynku pracy i problemy z przekwalifikowaniem się dotyczyły także drugiego pokolenia imigrantów.

Pojawiło się wówczas nowe doświadczenie masowej imigracji na obszarach, które postrzegane były do tej pory jako wysyłające migrantów. Od połowy lat 80. Włochy, Hiszpania, Portugalia i Grecja, z których wcześniej emigrowano za pracą, w miarę rozwoju gospodarczego zaczęły ściągać pracowników z Afryki, Ameryki Łacińskiej i Europy Wschodniej.

Kolejny przełom nastąpił wraz z „jesienią ludów” w 1989 r. i upadkiem ZSRR w 1991 r. *Nie tylko przywrócił milionom ludzi swobodę wyjazdu i połączył na powrót przestrzeń migracyjną wschodniej i zachodniej Europy, ale też przyniósł głębokie przekształcenia gospodarcze, które zawsze skutkują migracjami*⁴⁰. Obywatele Polski, Czech i Węgier od 1991 r. otrzymali możliwość bezwizowego wjazdu na terytorium państw strefy Schengen w zamian za współpracę ich rządów w dziedzinie kontroli przepływu osób⁴¹. Falę emigracji odnotowano także z mniej zaawansowanych gospodarczo Ukrainy i Białorusi.

W wyniku zmian społeczno-politycznych oraz liberalizacji zasad wjazdu i pobytu cudzoziemców w krótkim czasie Polska stała się krajem nie tylko wysyłającym migrantów, ale także ich przyjmującym. W latach 1990–1995 osiedliło się w Polsce ponad 35,1 tys. osób, a od 1989 do 1995 r. roczny napływ imigrantów wzrósł prawie czterokrotnie⁴². Na początku lat 90. odnotowano w szczególności napływ obywateli byłego ZSRR, Wietnamu oraz obywateli Rumunii pochodzenia romskiego. Ze względu na położenie geopolityczne ważną rolę odgrywały migracje tranzytowe – Polska była ważnym punktem na trasach przerzutowych migrantów nielegalnych, próbujących się dostać do Europy Zachodniej. Część z nich (głównie Wietnamczycy i Ormianie) osiedlała się w Polsce po nieudanej próbie przekrocze-

⁴⁰ D. Stola, *Wielkie migracje w Europie*, op. cit., s. 355

⁴¹ S. Castels, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, op. cit., s. 147–148.

⁴² E. Grzelak-Kostulska, M. Hołowiecki, D. Szymańska, *Migracje stałe do Polski w okresie transformacji ustrojowej* [w:] *Ruchliwość przestrzenna ludności w okresie przemian ustrojowych*, D. Szymańska (red.), Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1998, s. 182–183.

nia granicy. Nastąpił także napływ osób ubiegających się o status uchodźcy bądź przyznanie azylu. Wciąż jednak więcej osób wyjeżdżało z Polski niż przyjeżdżało. Migracje w obu kierunkach miały przede wszystkim charakter okresowy, a nie osiedleńczy.

Istotnym elementem polityki migracyjnej Polski po 1989 r. stały się działania podejmowane wobec osób, które znalazły się poza granicami Polski na skutek przymusowych przesiedleń do Związku Radzieckiego oraz przesunięcia wschodnich granic państwa polskiego, oraz ich potomków. Dotychczasowe rezultaty akcji repatriacyjnej przez większość ekspertów oceniane są jako niezadowolające, a polityka repatriacyjna prowadzona przez III RP jako nieskuteczna. Do końca 2011 r. w ramach repatriacji osiedliło się w Polsce jedynie 5215 osób⁴³, natomiast zgodnie z danymi ze spisu powszechnego przeprowadzonego w Kazachstanie w 2009 r. w państwie tym wciąż mieszka 34 057 osób deklarujących przynależność do narodu polskiego⁴⁴.

W istotny sposób na kształt ruchów migracyjnych na kontynencie wpłynęło rozszerzenie Unii Europejskiej o 10 nowych państw członkowskich w 2004 r., a przede wszystkim obowiązująca we wspólnocie zasada swobody mobilności oraz otwartego rynku pracy. Popularnymi kierunkami migracji dla obywateli nowych państw UE stały się wówczas Wielka Brytania, Irlandia i Szwecja, które nie wprowadziły czasowych ograniczeń w dostępie do rynku pracy⁴⁵. Masowych emigracji doświadczyły także Rumunia i Bułgaria, które do UE przystąpiły w 2007 r. (rynek pracy dla obywateli tych państw w całej UE otwarto 1 stycznia 2014 r.). Autorzy raportu *Migracje w XXI wieku z perspektywy krajów Europy Środkowo-Wschodniej – szansa czy wyzwanie?* na podstawie danych Eurostatu wyliczyli, że w ostatniej dekadzie nawet 5,6 mln osób mogło zmienić miejsca zamieszkania w związku z rozszerzeniem UE⁴⁶. Zgodnie z danymi GUS w rekordowym 2007 r. liczba

⁴³ *Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 31 lipca 2012 r.*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 2012.

⁴⁴ *Перепись населения Республики Казахстан 2009 года. Краткие итоги. Статистический сборник*, А. Смаилова (ред.), Агентство Республики Казахстан по статистике, Астана 2010, s. 9.

⁴⁵ Napływ migrantów do Szwecji był znacznie mniejszy niż do Wielkiej Brytanii i Irlandii. Przyczyn tego należy szukać w większym popycie na siłę roboczą w Wielkiej Brytanii i Irlandii, mniejszym stopniu uregulowania rynków pracy w porównaniu ze szwedzkim oraz kwestiach językowych. Na czasowe ograniczenie swobodnego dostępu do rynków pracy ówczesnych państw członkowskich UE dla obywateli państw przystępujących do UE w 2004 r. pozwolił traktat akcesyjny z 2003 r.

⁴⁶ M. Duszczyk, K. Matuszczyk, *Migration in the 21st century from the perspective of CEE countries – an opportunity or a threat?*, CEED Institute, Warszawa 2014.

mieszkańców Polski przebywających czasowo za granicą wyniosła prawie 2,3 mln. Po zauważalnym zmniejszeniu skali migracji w latach 2008–2010, w 2013 r. liczba emigrantów z Polski zwiększyła się o 66 tys. (3,1%) w porównaniu z 2012 r. i wyniosła ok. 2,2 mln osób⁴⁷. Przyczyn zwiększenia skali zjawiska należy upatrywać w wychodzeniu z kryzysu ekonomicznego przez państwa UE, które są głównym kierunkiem emigracji z Polski, oraz we wciąż wysokiej stopie bezrobocia w Polsce. Uwagę zwraca jednak nie tylko skala poakcesyjnej emigracji z Polski, ale także silna dynamika zjawiska (ponaddwukrotny wzrost zasobu migrantów w ciągu 4 lat) oraz większy niż w przypadku wcześniejszych fal migracyjnych udział osób o relatywnie wysokich kwalifikacjach.

Masowe migracje Polaków po 1 maja 2004 r. stanowią wyzwanie dla polityki migracyjnej i polityki rynku pracy. Zadaniem państwa jest ochrona interesów obywateli Polski mieszkających za granicami kraju. Szczególnego znaczenia nabierają także działania wspierające migracje powrotne, zwłaszcza w świetle wysokiego odsetka wśród emigrantów ludzi młodych oraz osób z wyższym wykształceniem. Warto także zwrócić uwagę, że duża skala emigracji po akcesji do UE przyczyniła się do zmian na polskim rynku pracy i wykreowania popytu na pracę cudzoziemców⁴⁸.

Migracje mają bardzo duże znaczenie dla wszystkich państw członkowskich Unii z powodu ciągłego spadku przyrostu naturalnego na kontynencie. Komisja Europejska i OECD w raporcie *Matching Economic Migration with Labour Market Needs* przewidują, że w ciągu kolejnych 20 lat liczba osób w wieku produkcyjnym zmniejszy się o ponad 21 mln osób⁴⁹. Aby utrzymać poziom i tempo rozwoju europejskiej gospodarki w najbliższych kilkunastu latach, konieczne będzie przyjęcie zwiększonej liczby pracowników z państw trzecich. Autorzy raportu postulują przede wszystkim przyciągnięcie wykwalifikowanych migrantów spoza wspólnoty, wspieranie wewnątrzunijnej mobilności pracowników oraz prowadzenie skuteczniejszej integracji imigrantów, która pozwoli na pełniejsze wykorzystanie ich umiejętności. Duży

⁴⁷ Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań i Rynku Pracy, *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2013*, Warszawa, październik 2014 r., <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-emigracji-z-polski-w-latach-20042013,2,7.html> [dostęp 31 października 2014 r.].

⁴⁸ *Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania*, op. cit.

⁴⁹ *Matching Economic Migration with Labour Market Needs* OECD, European Union, OECD Publishing, 18 września 2014 r., s. 18, http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/matching-economic-migration-with-labour-market-needs_9789264216501-en#page18 [dostęp 19 września 2014 r.].

nacisk na forum unijnym kładzie się na zwalczanie nielegalnej imigracji. Państwa członkowskie zobowiązane są do konkretnych działań w zakresie walki z nielegalnym przekraczaniem granic przez obywateli państw trzecich przy pełnym poszanowaniu praw podstawowych migrantów.

Główne trendy we współczesnych migracjach międzynarodowych

Chociaż różnorodność współczesnych przepływów ludności na świecie jest ogromna, a wskutek splotu różnych czynników o charakterze ekonomicznym, politycznym, społecznym i kulturowym powstają wciąż nowe typy migracji, badacze zajmujący się tą tematyką zauważają pewne ogólne prawidłowości. W tej części artykułu zostaną one omówione i zilustrowane danymi statystycznymi⁵⁰.

Jedną z najważniejszych tendencji jest wzrost bezwzględnej liczby migrantów na świecie⁵¹. Przyspieszenie skali przepływów ludności potwierdzają statystyki międzynarodowe. Zgodnie z danymi ONZ liczba osób urodzonych poza krajem obecnego zamieszkania wzrastała od 154 mln w 1990 r. do 175 mln w 2000 r., by w 2013 r. przekroczyć 232 mln. Oznacza to, że w latach 1990–2000 roczne tempo wzrostu migracji międzynarodowych wynosiło 1,2% rocznie, w kolejnej dekadzie wzrosło do 2,3% rocznie, natomiast w latach 2010–2013 odnotowano spadek do poziomu 1,6% rocznie⁵². Ograniczenie napływu migrantów lub zwiększenie skali reemigracji do krajów pochodzenia obserwowane jest w niektórych państwach począwszy od 2007 r. Uwagę badaczy przyciągają w tym kontekście Stany Zjednoczone, gdzie po długotrwałym wzroście liczby imigrantów w latach 2007–2010 nastąpił jej spadek aż o 8%⁵³. Przyczyn tego stanu należy upatrywać przede wszystkim w kryzysie finansowym i trudnej sytuacji na rynkach pracy do tej pory postrzeganych przez migrantów jako atrakcyjne. Warto jednak pamiętać, że nie tylko recesja wpływa na skalę ruchów migracyjnych – wielkość przepływów ludności uzależniona jest również od polityki migracyjnej państw przyjmujących, polityki bezpieczeństwa i prawa międzynarodowego.

⁵⁰ Należy oczywiście pamiętać o zasygnalizowanych wcześniej ograniczeniach w zakresie precyzji takich danych.

⁵¹ S. Castels, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, op. cit., s. 28–29.

⁵² http://esa.un.org/unmigration/documents/The_number_of_international_migrants.pdf.

⁵³ M. Okólski, *Cechy najnowszych migracji międzynarodowych*, „Biuletyn Migracyjny” 2013, nr 42, s. 2, <http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/42-czerwiec-2013/cechy-najnowszych-migracji-miedzynarodowych> [dostęp 10 września 2014 r.].

S. Castels i M.J. Miller wskazują także na postępującą globalizację międzynarodowych migracji – nigdy przedtem kierunki docelowe migracji nie były tak zróżnicowane, o czym świadczy, że: w 2010 r. *dziesięć najważniejszych krajów docelowych przyjęło procentowo znacznie mniejszą część ogółu imigrantów niż 10 lat wcześniej*⁵⁴. Jednocześnie zwiększa się liczba źródeł tych przepływów, co sprzyja zróżnicowaniu kulturowemu, społecznemu i ekonomicznemu państw przyjmujących. Większość szlaków migracyjnych prowadzi z państw i regionów słabiej rozwiniętych (globalnego Południa) do wysoko rozwiniętych (globalnej Północy). W krajach należących do tej drugiej grupy w 2013 r. mieszkało 136 mln migrantów zagranicznych, podczas gdy w państwach biednego Południa rezydowało 96 mln migrantów. W tym samym okresie w regionach wysoko rozwiniętych migranci zagraniczni stanowili 10,8% ogółu populacji, natomiast w regionach słabo rozwiniętych odsetek ten wynosił 1,6%⁵⁵.

Należy zauważyć, że w większości państw i regionów przyjmujących rzadko mamy do czynienia tylko z jednym typem ruchliwości (np. migracją osiedleńczą, zarobkową lub uchodźczą). Z reguły w ramach jednego szlaku przemieszczają się różne kategorie migrantów. M. Okólski zwraca uwagę na przesunięcie, które dokonało się w hierarchii rodzajów migracji międzynarodowych w ostatniej dekadzie: *na czoło wysunął się napływ ludzi związany z pełną swobodą migracji, wyprzedzając dominujące wcześniej regulowane przepływy cudzoziemskich pracowników oraz migracje rodzinne i nie-dobrowolne (uchodźcze)*⁵⁶. Warto w tym kontekście odnotować odwrócenie trendu z lat 2000–2010, polegającego na obniżeniu liczby uchodźców międzynarodowych – w ciągu dekady o pół miliona osób do poziomu 15,4 mln, natomiast w 2013 r. liczba ta wyniosła 15,7 mln (udział migracji uchodźczych w migracjach międzynarodowych wynosi – według danych ONZ – ok. 7%)⁵⁷. Wzrasta jednocześnie liczba uchodźców wewnętrznych, a konflikty zbrojne w różnych regionach świata nie nastrajają optymistycznie.

Kolejnym istotnym procesem jest przeobrażanie się państw postrzeganych jako typowo emigranckie w państwa przyjmujące migrantów lub tranzytowe, do których migranci przybywają w celu przedostania się do kolejnego kraju. Procesy te dotyczą także Polski. Chociaż skala tego zjawiska wciąż nie jest duża, to stanowi ono tendencję zauważoną w literaturze naukowej⁵⁸.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ United Nations, *The number of international migrants*, s. 1, *op. cit.*

⁵⁶ M. Okólski, *Cechy najnowszych migracji*, *op. cit.*, s. 2.

⁵⁷ United Nations, *The number of international migrants*, *op. cit.*

⁵⁸ Por. A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, *Wstęp [w:] Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*, A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski (red.), Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 16.

S. Castels i M.J. Miller za jeden z istotnych trendów we współczesnych migracjach uznają również ich feminizację. Badacze twierdzą, że w przeszłości kobiety migrowały głównie w ramach łączenia rodzin, podczas gdy mężczyźni byli dominującymi podmiotami w migracjach zarobkowych i uchodźczych. Obecnie kobiety odgrywają istotną rolę we wszystkich typach mobilności przestrzennej, a decyzje o migracji podejmują i urzeczywistniają nierzadko samodzielnie. Dane ilościowe dowodzą jednak, że kobiety wciąż są niedoreprezentowane w migracjach zagranicznych. W krajach globalnej Północy w 2011 r. kobiety stanowiły 51% populacji migrantów, a w krajach globalnego Południa – 45%, natomiast ich odsetek w całej populacji wynosił odpowiednio 52 i 49%⁵⁹. Wysoki odsetek kobiet wśród ogółu migrujących charakteryzuje Polskę, Estonię i Łotwę⁶⁰.

Oprócz wymienionych do tej pory tendencji warto zwrócić uwagę na istotne, lecz niezwykle trudne do oszacowania zjawisko migracji nielegalnych. Dotyczy ono cudzoziemców, którzy wjechali nielegalnie na terytorium danego państwa, oraz osób, których wjazd był legalny, natomiast później – na skutek nieprzedłużenia zezwolenia pobytowego – pozostali na terytorium danego państwa bez tytułu prawnego. Pojęcie nielegalnego imigranta często używane jest także w odniesieniu do osoby, która ma podstawę prawną do pobytu na terytorium danego państwa, ale rzeczywisty cel pobytu jest inny niż deklarowany (np. ma wizę turystyczną, a w rzeczywistości jej migracja ma charakter zarobkowy). Na uwagę zasługują również migracje nierejestrowane. Oprócz migrantów nielegalnych, którzy nie figurują w żadnych statystykach urzędowych, migracje nierejestrowane dotyczą także osób, które nie wymeldowały się z miejsca zamieszkania, ale *de facto* emigrowały za granicę na stałe.

Ważną rolę odgrywają również migracje podejmowane przez studentów – w 2010 r. liczba takich migrantów na świecie wyniosła 4,1 mln⁶¹. Wzrostu liczby studentów uczących się za granicą nie osłabił nawet kryzys finansowy. Dla wielu młodych ludzi migracja nie ma charakteru okresowego, ale wiąże się z wejściem po studiach na rynek pracy państwa przyjmującego i osiedleniem się. Warto pamiętać także o rosnącym znaczeniu elastycznych form migracji i zwiększeniu udziału migrantów krótkoterminowych i cyrkulacyjnych w ogólnej liczbie migrantów międzynarodowych.

⁵⁹ M. Okólski, *Cechy najnowszych migracji*, op. cit., s. 2.

⁶⁰ United Nations, *The number of international migrants*, op. cit., s. 4.

⁶¹ M.M. Kritz, *Globalization of higher education and international student mobility*. UN Expert Group Meeting on New Trends in Migration, grudzień 2012, http://www.un.org/esa/population/meetings/EGM_MigrationTrends/KritzPresentationFinal.pdf [dostęp 10 września 2014 r.].

Zjawisko to odnotowywane jest m.in. w Polsce, do której migranci rzadziej przybywają na stałe, a częściej okresowo opuszczają miejsca stałego zamieszkania i przyjeżdżają w poszukiwaniu zatrudnienia.

Trzy generacje teorii migracji

Wraz z ewolucją procesów migracyjnych – komplikowaniem się wcześniejszych wzorów i pojawianiem się nowych czynników wpływających na kształt ruchów migracyjnych oraz adaptację migrantów w nowych środowiskach – nastąpił rozwój teorii wykorzystywanych do analizy mobilności międzynarodowej. W tej części tekstu przedstawione zostaną wybrane perspektywy teoretyczne z bogatego dorobku studiów migracyjnych oraz ograniczenia związane z każdą z nich.

Thomas Faist, przedstawiciel podejścia transnarodowego w badaniach nad migracjami, wyróżnił trzy generacje teorii migracyjnych⁶². Pierwsza generacja skupia się na analizie czynników wypychających i przyciągających migrantów, a więc takich, które wpływają na decyzję o wyjeździe z dotychczasowego miejsca zamieszkania i wyborze lokalizacji docelowej. Do czynników wypychających (*push factors*) zalicza się m.in.: niestabilną sytuację gospodarczą, wysoką stopę bezrobocia, presję demograficzną, niestabilną sytuację polityczną, łamanie praw człowieka, wojny i konflikty zbrojne oraz klęski żywiołowe w kraju pochodzenia. Wśród czynników przyciągających (*pull factors*) do nowego miejsca wyróżnia się: sytuację na rynku pracy (większą możliwość zatrudnienia, wyższe płace), stabilną sytuację ekonomiczną i polityczną, możliwość kształcenia się lub zdobycia zawodu, skuteczną ochronę praw człowieka. Sformułowany przez Everetta S. Lee model *push-pull* zakłada, że decyzja migracyjna podejmowana jest na podstawie porównania charakterystyk miejsca pochodzenia i lokalizacji docelowej. Mają na nią wpływ także przeszkody pośrednie (*intervening obstacles*), wynikające z różnic kulturowych, odległości czy instrumentów polityki imigracyjnej w państwie przyjmującym. Ocena wszystkich wymienionych czynników ma charakter subiektywny, a ich percepcja zależy w dużej mierze od cech osobowych danego migranta⁶³. Nie można również

⁶² *Idem*, *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, Oxford University Press, Oksford 2000, [za:] Ł. Krzyżowski, S. Urbańska, *Perspektywa transnarodowa w studiach migracyjnych* [w:] *Mozaiki przestrzeni transnarodowych. Teorie – metody – zjawiska*, Ł. Krzyżowski, S. Urbańska (red.), Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010, s. 12–13.

⁶³ E.S. Lee, *Teoria migracji* [w:] *Modele migracji*, A.S. Kostrowicki (red.), Warszawa 1972, s. 13–16.

zapominać, że w przeciwieństwie do dobrze rozpoznanego miejsca dotychczasowego pobytu potencjalny emigrant ma jedynie cząstkową wiedzę na temat docelowej lokalizacji, a decyzja o wyjeździe jest obciążona dużą dozą niepewności. E.S. Lee zauważa też, że o podjęciu decyzji o wyjeździe nie decyduje: *prosty rachunek plusów i minusów [...]; musi istnieć dostatecznie silny bodziec na rzecz ruchu, zdolny przewyciężyć naturalną ociężałość, jaka zawsze istnieje*⁶⁴.

Przedstawiony model *push-pull* łączy poziom jednostkowych decyzji i strategii migracyjnych z makrostrukturalnymi uwarunkowaniami⁶⁵. Mimo popularności, którą cieszy się do dziś, ma jednak pewne ograniczenia. Po pierwsze, zarzuca się mu postrzeganie człowieka jako istoty z natury niemobilnej. Tymczasem we współczesnych, zurbanizowanych społeczeństwach migracje nie są już odstępstwem od normy⁶⁶. Zresztą – jak zaważają A. Górny i P. Kaczmarczyk: *mobilność nie jest wcale cechą społeczeństw rozwiniętych, ale była bardzo powszechna również wśród ludności prymitywnej*⁶⁷. Po drugie, decyzja o wyjeździe często nie jest podejmowana przez wyizolowane, autonomiczne jednostki, ale wspólnie przez członków grupy – rodzinę lub społeczność lokalną. Po trzecie, wedle przedstawionego modelu emigrować powinny przede wszystkim osoby, na które najsilniej oddziałują czynniki wypychające – najbiedniejsi, ludzie z państw najsłabiej rozwiniętych bądź najgęściej zaludnionych. S. Castels i M.J. Miller zauważają jednak, że taka zależność nie istnieje. Ich zdaniem migranci najczęściej rekrutują się spośród osób o średnim statusie społecznym oraz z obszarów doświadczających transformacji społecznej lub gospodarczej⁶⁸. Po czwarte, migranci według modelu przedstawionego przez E.S. Lee powinni szukać: *takiego kraju pobytu, który umożliwi im maksymalizację dobrobytu*⁶⁹. W praktyce jednak migracje nie zawsze odbywają się do państw, w których sytuacja ekonomiczna, społeczna bądź polityczna jest zdecydowanie lepsza w porównaniu z innymi potencjalnymi kierunkami wyjazdu. Po piąte, modelowi *push-pull*

⁶⁴ E.S. Lee, *A theory of migration*, „Demography” 1966, nr 3, s. 16, cyt. [za:] A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy*, op. cit., s. 40.

⁶⁵ A. Sakson, *Migracje – fenomen XX i XXI wieku*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 2, s. 14.

⁶⁶ A. Richmond, *Reactive Migration: Sociological Perspectives On Refugee Movements*, „Journal of Refugee Studies” 1993, nr 6.

⁶⁷ A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy*, op. cit., s. 41–42.

⁶⁸ S. Castels, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, op. cit., s. 42.

⁶⁹ G. Borjas, *Economic theory and international migration*, „International Migration Review” 1989, nr 3, s. 416, [za:] S. Castels, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, op. cit., s. 42.

zarzuca się ahistoryczność, skupia się on bowiem na analizowaniu czynników wypychających i przyciągających wyłącznie w określonym momencie, nie uwzględniając historii migracyjnej jednostki lub wcześniejszej mobilności innych członków grupy, do której potencjalny emigrant należy.

Do pierwszej generacji teorii migracyjnych należy również rozwinięta w latach 80. XX wieku nowa ekonomika migracji pracowniczych. Zakłada ona, że decyzje o wyjeździe motywowane są przede wszystkim dążeniem do poprawy sytuacji finansowej. Dotyczy to nie tylko chęci uzyskania wyższych zarobków przez migranta, ale także dywersyfikacji źródeł dochodu całego gospodarstwa domowego lub wspólnoty lokalnej. Dlatego istotną rolę w tym ujęciu odgrywają transfery pieniężne. Zgodnie z założeniami nowej ekonomiki migracji pracowniczych decyzje migracyjne podejmowane są właśnie na poziomie grupy społecznej – rodziny lub społeczności lokalnej. Chociaż przyjęcie tej perspektywy pozwala na uwzględnienie szerszego kontekstu społecznego, w którym odbywa się migracja, to wciąż jest ona postrzegana jako proces warunkowany czynnikami ekonomicznymi, a pomija się rolę tzw. społecznych sieci powiązań (relacji pomiędzy migrantami i niemigrantami, w tym potencjalnymi migrantami)⁷⁰, państwa i międzynarodowych korporacji, które poprzez politykę rekrutacji pracowników stają się – obok państwa – drugim ważnym twórcą programów migracyjnych⁷¹. Jak zauważają S. Castels i M.J. Miller: *migracji nie da się zrozumieć, stosując wyłącznie analizę ekonomiczną*⁷². Na kształt procesów migracyjnych (decyzję o wyjeździe, przebieg i skutki migracji) wpływa splot czynników zarówno o charakterze ekonomicznym, jak i politycznym, społecznym i kulturowym, które: *ulegają ciągłym zmianom, powodowanym przez czynniki globalne oraz ich interakcje z lokalnym doświadczeniem historycznym i wzorami kulturowymi*⁷³.

Druga generacja teorii migracyjnych skupia się na analizie relacji między centrum i peryferiami światowego systemu⁷⁴. Intelktualne korzenie modelu *centre-periphery* – którego przedstawicielami są m.in. Immanuel Wallerstein, Saskia Sassen i Manuel Castells – sięgają marksistowskiej ekonomii politycznej⁷⁵, a jego rozwój przypada na lata 70. i 80 XX wieku.

⁷⁰ A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy*, op. cit., s. 61.

⁷¹ K. Iglicka, A. Młodawska, *Programy zatrudniania i wizy jako instrument stymulowania migracji cyrkulacyjnych w Europie i USA* [w:] *Kontrasty migracyjne Polski. Wymiar transatlantycki*, K. Iglicka (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 56.

⁷² S. Castles, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, op. cit., s. 45.

⁷³ *Ibidem*, s. 46.

⁷⁴ T. Faist, *The volume and dynamics of international migration*, op. cit., s.11.

⁷⁵ S. Castles, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, op. cit., s. 46.

Według tej koncepcji: *mieszkańcy centrum i peryferiów cechować się będą odmiennymi zachowaniami migracyjnymi, co wynika z różnych warunków społeczno-ekonomicznych i struktur instytucjonalnych*⁷⁶. Nierówności występujące na świecie służą mobilizowaniu przez kraje wysoko rozwinięte taniej siły roboczej, niezbędnej do pomnażania kapitału. Mieszkańcy biednych państw i regionów emigrują za pracą w nadziei na poprawienie często dramatycznej sytuacji życiowej. W konsekwencji dochodzi do eksploatacji peryferiów przez bogate państwa i petryfikacji lub dalszego pogłębienia istniejących nierównomierności w rozwoju. Krytycy tego modelu zarzucają mu przede wszystkim nadmierne skupienie na interesach kapitału i państw zachodnich oraz poświęcenie niewystarczającej uwagi samym migrantom. Przypisanie deterministycznego wpływu kapitałowi powoduje, że przemieszczające się jednostki i grupy jawią się jako pozbawione sprawczości, a motywacje i sieci powiązań, dzięki którym opierają się deterministycznemu wpływowi centrum, nie są brane pod uwagę.

Z krytyki przedstawionych powyżej modeli teoretycznych oraz globalnych zmian w mobilności ludzi zauważonych przez badaczy na przełomie lat 80. i 90. w ramach studiów migracyjnych zrodziło się wiele nowych podejść. Ważną w tym kontekście rolę odegrały dwie prace: wspomniana już *The Age of Migration* S. Castlesa i M.J. Millera z 1993 r. oraz *Words in Motion* D. Massey'a i jego współpracowników z 1998 r. Książki te ukazywały: *zróznicowanie migracji we współczesnym świecie w związku z przyspieszeniem procesów globalizacyjnych, zmianami geopolitycznymi, wiążącymi się z końcem dwubiegunowego podziału świata i upadkiem komunizmu we wschodniej Europie, rozwojem i umasowieniem nowych technologii komunikacyjnych (telefonii komórkowej, Internetu, telewizji satelitarnej, masowych środków transportu na duże odległości) oraz szerszymi przemianami społeczno-kulturowymi współczesnych społeczeństw*⁷⁷. Migracje międzynarodowe przedstawiono jako złożony i długotrwały proces, a nie jednorazowy akt: *w którego ramach dana osoba, szukając lepszych szans życiowych, decyduje się na zmianę miejsca pobytu, zrywa więzi z miejscem urodzenia i szybko asymiluje się w nowym kraju*⁷⁸. Na tym gruncie wyrosła trzecia z wyróżnionych przez T. Faista generacja teorii migracyjnych. Model migracji w transnarodowych przestrzeniach społecznych – o którym tu mowa – obejmuje analizę relacji między państwem wysyłającym a przyjmującym, stawiając w centrum uwagi praktyki migrantów oraz relatywnie niemobilnych człon-

⁷⁶ A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy*, op. cit., s. 28.

⁷⁷ A. Grzymała-Kazłowska, *Ku socjologii mobilnego społeczeństwa?*, op. cit., s. 32.

⁷⁸ S. Castels, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, op. cit., s. 39.

ków badanej społeczności w transnarodowej przestrzeni społecznej, a także rolę państw narodowych, które sprawują kontrolę nad tymi przestrzeniami⁷⁹. Podejście to ulegało przeobrażeniom począwszy od przełomu lat 60. i 70. XX wieku. T. Faist wyróżnia w tym kontekście trzy pokolenia teorii transnarodowych⁸⁰. W każdym z nich badacze koncentrowali uwagę na odmiennych aktorach procesów migracyjnych.

Teorie pierwszego pokolenia analizowały przede wszystkim wpływ wielkich, międzynarodowych organizacji i przedsiębiorstw oraz ich relacje z państwami narodowymi. Perspektywa ta dość szybko została jednak porzucona, zdaniem T. Faista z powodu rozwoju studiów nad globalizacją.

Drugie pokolenie teorii transnarodowych w centrum rozważań stawiało samego migranta uwikłanego w różne relacje w transnarodowych przestrzeniach, rozumianych jako: *stałe, trwałe i gęste zbiory więzi, wykraczając[ych] poza i przekraczając[ych] granice niepodległych państw*⁸¹. Integracja imigrantów nie odbywa się zatem – w myśl tego podejścia – tylko w ramach państw narodowych, w których się osiedlają, ale także transnarodowych grup społecznych.

Ostatnie, najbardziej aktualne i wciąż rozwijane pokolenie teorii skupia się na analizie transnarodowych przestrzeni społecznych, za T. Faistem rozumianych jako: *kombinacja więzi i pozycji w sieciach i organizacjach, które funkcjonują w poprzek granic państwowych*⁸². Koncepcja ta służy wyjaśnianiu powiązań komunikacyjnych, sieci społecznych, specyficznego poczucia przynależności, wspólnoty kulturowej oraz reguł społecznych związanych nie tylko z mobilnością ludzi, ale także akumulacją i przepływami kapitału ekonomicznego, społecznego i kulturowego. Istotną rolę odgrywają w tym kontekście sieci interpersonalnych powiązań migrantów i niemigrantów, bowiem to one: *tworzą pomost pomiędzy społecznością wysyłającą i przyjmującą stymulując w ten sposób wytworzenie się* [transnarodowej – przyp. M.W.-Ż] *przestrzeni społecznej*⁸³. W tak zdefiniowanej przestrzeni funkcjonują osoby realizujące specyficzną strategię migracyjną, które określa się

⁷⁹ Ł. Krzyżowski, S. Urbańska, *Perspektywa transnarodowa w studiach migracyjnych* [w:] *Mozaiki przestrzeni transnarodowych. Teorie – metody – zjawiska*, Ł. Krzyżowski, S. Urbańska (red.), Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010, s. 11.

⁸⁰ Zob. więcej: T. Faist, *O transnarodowym przetwarzaniu granic, przestrzeni i mechanizmów społecznych* [w:] *Mozaiki przestrzeni transnarodowych. Teorie – metody – zjawiska*, Ł. Krzyżowski, S. Urbańska (red.), Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010, s. 30–33.

⁸¹ *Ibidem*, s. 30.

⁸² T. Faist, *The volume and dynamics of international migration*, *op. cit.*, s. 11.

⁸³ A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy*, *op. cit.*, s. 67–68.

mianem transmigrantów. W przeciwieństwie do „typowych” imigrantów, którzy zazwyczaj nie utrzymują więzi ze społecznością pochodzenia, transmigracji funkcjonują pomiędzy społecznościami wysyłającymi i przyjmującymi. W praktyce wiąże się to z cyklicznymi, krótkimi wyjazdami oraz brakiem jednoznacznie określonego miejsca zamieszkania (np. posiadaniem kilku miejsc zamieszkania)⁸⁴.

Warto podkreślić, że trzecie pokolenie teorii transnarodowej opiera się na krytyce „metodologicznego nacjonalizmu”⁸⁵, który uznaje państwo narodowe za podstawową jednostkę analiz w badaniu współczesnych stosunków społecznych i utożsamia je ze społeczeństwem. Przedstawiciele tego nurtu postulują wyjście poza podział oparty na granicach państwowych i uwzględnienie w badaniach kategorii, takich jak: rasa, etniczność, płeć, polityczne przynależności czy preferencje seksualne. Dzięki temu możliwe stanie się dotarcie do większej liczby kategorii społecznych, na których buduje się sieci społeczne i definiuje swoją przynależność.

Podsumowanie

Migracje zagraniczne stanowią długotrwały i skomplikowany proces. Zerwanie więzi z miejscem urodzenia lub dotychczasowego zamieszkania, adaptacja w nowym państwie w wielu przypadkach nie przebiega ani szybko, ani bezproblemowo. Konsekwencje mobilności międzynarodowej dotyczą nie tylko wyjeżdżających, ale także rozmaitych wymiarów rzeczywistości społecznej w państwach przyjmujących i wysyłających migrantów. W świetle przedstawionego w tekście skrótowego i pobieżnego przeglądu teorii migracyjnych należy stwierdzić, że nie istnieje jedna spójna koncepcja, która wyjaśniałaby zjawisko o tak wielowymiarowym charakterze jak migracje międzynarodowe. Zdaniem D. Massey’a wypracowane do tej pory koncepcje mobilności międzynarodowej należy traktować jako komplementarne i czerpać z ich dorobku, dopasowując podejście teoretyczne do analizowanego problemu migracyjnego. By zrozumieć kompleksowe zjawisko mobilności terytorialnej, należy badać nie tylko uwarunkowania migracji, ale także przebieg procesu migracyjnego, w tym sposoby adaptowania się migrantów do społeczeństw przyjmujących oraz zmiany zachodzące w społeczeństwach wysyłających.

⁸⁴ N. Glick Schiller, *The centrality of ethnography in the study of transnational migration* [w:] *American arrivals. Anthropology engages the new immigration*, N. Foner (red.), School of American Research Press, Santa Fe 2003, s. 106.

⁸⁵ A. Wimmer, N. Glick Schiller, *Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences*, „Global Networks” 2002, nr 4.

Bibliografia

- Ahmed S., Castaneda C., Fortier A.M., Scheller M., *Introduction: Uprootings/re-groundings. Questions of Home and Migration* [w:] *Uprootings/regroundings. Questions of Home and Migration*, S. Ahmed, C. Castaneda, A.M. Fortier, M. Scheller (red.), Berg Publishers, Oksford–Nowy Jork 2003.
- Appadurai A., *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, Universitas, Kraków 2005.
- Borjas G., *Economic theory and international migration*, „International Migration Review” 1989, nr 3.
- Buchowski M., Kołbon I., *Współcześni wędrowcy: od cudzoziemca do obywatela*, „Czas Kultury” 2008, nr 4.
- Castels S., Miller M.J., *Migracje we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Duszczyk M., Matuszczyk K., *Migration in the 21st century from the perspective of CEE countries – an opportunity or a threat?*, CEED Institute, Warszawa 2014.
- Eisenstadt S.N., *Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants*, „Population Studies” 1953, nr 2.
- Faist T., *O transnarodowym przetwarzaniu granic, przestrzeni i mechanizmów społecznych* [w:] *Mozaiki przestrzeni transnarodowych. Teorie – metody – zjawiska*, Ł. Krzyżowski, S. Urbańska (red.), Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010.
- Faist T., *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, Oxford University Press, Oksford 2000.
- Glick Schiller N., *The centrality of ethnography in the study of transnational migration* [w:] *American arrivals. Anthropology engages the new immigration*, N. Foner (red.), School of American Research Press, Santa Fe 2003.
- Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań i Rynku Pracy, *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2013*, Warszawa, październik 2014.
- Górny A., Grabowska-Lusińska I., Lesińska M., *Wstęp* [w:] *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*, A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski (red.), Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Górny A., Kaczmarczyk P., *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, seria „Prace Migracyjne” nr 49, Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa 2003.
- Grzelak-Kostulska E., Hołowiecki M., Szymańska D., *Migracje stałe do Polski w okresie transformacji ustrojowej* [w:] *Ruchliwość przestrzenna ludności w okre-*

- sie przemian ustrojowych, D. Szymańska (red.), Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1998.
- Grzymała-Kazłowska A., *Ku socjologii mobilnego społeczeństwa? Rozwój nowych koncepcji migracji i integracji a socjologia*, „Studia Socjologiczne” 2013, nr 3 (210).
- Hoffman-Novotny H.J., *Migration. Ein Beitrag zu einer soziologischen Erklärung*, Enke, Stuttgart 1970.
- Iglicka K., Młodawska A., *Programy zatrudniania i wizy jako instrument stymulowania migracji cyrkulacyjnych w Europie i USA [w:] Kontrasty migracyjne Polski. Wymiar transatlantycki*, K. Iglicka (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.
- Janik B., *Wokół pojęcia „imigrant”, czyli o innych XXI wieku [w:] Nowa krytyka 2011*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011, (wersja on-line), <http://www.nowakrytyka.pl/spip.php?article582>.
- Jaźwińska E., *Metody ilościowe w badaniach nad migracjami międzynarodowymi*, seria „Prace Migracyjne” nr 36, Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa 2000.
- Kaczmarczyk P., Tyrowicz J., *Migracje niepełne*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, biuletyn nr 2, Warszawa 2007.
- Kraszewski P., *Typologia migracji [w:] Migracje – Europa – Polska*, W. Burszta, J. Serwański (red.), Zakład Badań Narodowościowych PAN, Poznań 2003.
- Kritz M.M., *Globalization of higher education and international student mobility. UN Expert Group Meeting on New Trends in Migration*, grudzień 2012, http://www.un.org/esa/population/meetings/EGM_MigrationTrends/KritzPresentationFinal.pdf.
- Krzyżowski Ł., Urbańska S., *Perspektywa transnarodowa w studiach migracyjnych [w:] Mozaiki przestrzeni transnarodowych. Teorie – metody – zjawiska*, Ł. Krzyżowski, S. Urbańska (red.), Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010.
- Kubiak H., Slany K., *Migracje [w:] Encyklopedia socjologii*, Z. Bokszański, A. Kojder (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa 2002.
- Lee E.S., *A theory of migration*, „Demography” 1966, nr 3.
- Lee E.S., *Teoria migracji [w:] Modele migracji*, A.S. Kostrowicki (red.), Warszawa 1972.
- Lewis G.L., *Human Migration. A Geographical Perspective*, Croom Helm, Londyn 1982.
- Matching Economic Migration with Labour Market Needs OECD, European Union*, OECD Publishing, 18 września 2014.
- Okólski M., *Cechy najnowszych migracji międzynarodowych*, „Biuletyn Migracyjny” 2013, nr 42, <http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/42-czerwiec-2013/cechy-najnowszych-migracji-miedzynarodowych>.

- Okólski M., *Mobilność przestrzenna z perspektywy koncepcji migracji niepełnej* [w:] *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*, E. Jaźwińska, M. Okólski (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2001.
- Okólski M., *Transformacja mobilności przestrzennej a nowe formy migracji międzynarodowych* [w:] *Dziesięć lat po szoku. Polska gospodarka w latach 1989–1998*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1999.
- Richmond A., *Reactive Migration: Sociological Perspectives On Refugee Movements*, „Journal of Refugee Studies” 1993, nr 6 (1).
- Sakson A., *Migracje – fenomen XX i XXI wieku*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 2.
- Slany K., *Między przymusem a wyborem. Kontynentalne i zamorskie emigracje z krajów Europy Środkowo-Wschodniej 1939–1989*, Kraków 1995.
- Staszewski W.S., *Przyczyny i skutki współczesnych migracji międzynarodowych*, „Cogitatus” 2007, nr 47.
- Stola D., *Wielkie migracje w Europie XX wieku* [w:] *Cywilizacja europejska. Eseje i szkice z dziejów cywilizacji i dyplomacji*, M. Koźmiński (red.), Instytut Historii PAN, Warszawa 2010.
- Stola D., *Kraj bez wyjścia*, IPN, Warszawa 2010.
- United Nations, *The number of international migrants worldwide reaches 232 million*, Nowy Jork 2013, http://esa.un.org/unmigration/documents/The_number_of_international_migrants.pdf.
- Walaszek A., *Migracje Europejczyków 1650–1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.